

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GENÇLİK VE DİN.....	9
<i>Hayati Hökelekli</i>	
GENÇLİK DÖNEMİNDE KİMLİK VE DİN (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir araştırma).....	33
<i>Naci Kula</i>	
DİNDARLIK İLE İLGİLİ TUTUMLAR VE OTORİTERYEN KİŞİLİK İLİŞKİSİ (Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma).....	83
<i>İbrahim GÜRSES</i>	
İBADETLER VE RUH SAĞLIĞI (Dinî Pratikler İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme)	137
<i>Akif Hayta</i>	
DİN EĞİTİMİ, GENÇLİK VE KİŞİLİK (İmam Hatip Lisesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)	181
<i>Halil Ekşi</i>	
DİNİ İNANÇ, İBADET VE DUA'NIN UMUTSUZLUKLA İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (Üniversite Öğrencileri Üzerinde) .	217
<i>Nurten Kimter</i>	
ERGENLERDE ÖZDEŞLEŞME VE DİN EĞİTİMİ (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)	251
<i>M. Akif Kılavuz</i>	

- ERGENLİK DÖNEMİNDE DİNİ ŞÜPHE VE TEREDDÜTLER (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir araştırma).....307
Abdülkerim Bahadır
- ERGENLERİN DİNİ GELİŞİMİNDE SEVGİ VE KORKU MOTİFİNİN ETKİNLİĞİ (İmam-Hatip Lisesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma) 369
Ahmet Albayrak
- ÖLÜM DÜŞÜNCESİ VE ÖLÜM ÖTESİYLE İLGİLİ DİNİ İNANÇLAR (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma).....405
Şükran Çevik
- AHLÂKİ YARGI GELİŞİMİ VE DİNDARLIK ARASINDAKİ İLİŞKİ (Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma).....447
Emine KÜÇÜKALP?
- ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE DİNİ İNANÇ VE BENLİK SAYGISI İLİŞKİSİ.....491
Hatice EŞER
- ERGENLERDE DİNİ BAŞAÇIKMA YÖNTEMİ OLARAK DUA (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma) 529
Asude Arıcı
- DİNİ İNANÇ VE İBADETİN KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME İLE İLİŞKİSİ (Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma).....559
Gülüşan Göçen

ÖNSÖZ

Editörlüğünü ve bölüm yazarlığını yapmış olduğum bu kitap üç yıl kadar önce ilk baskısı¹ ile okuyucuların karşısına çıkmıştı. Geçen zaman içerisinde hem kitabın baskısı bitti hem de danışmanlığında yürütülen bu alandaki araştırmalara yenileri eklendi. İlk şekliyle kitabın önemli bir boşluğu doldurduğunu, kısa zamanda araştırmacılar ve öğrencilerimizin başvurduğu bir kaynak haline geldiğini gördük. Ayrıca bu tarz bir çalışmaya öncülük etmesi, model oluşturması ve yenilerini teşvik etmesi bizim hedefimiz olmayı sürdürmekte idi.. Bunun için yeniden basılmasını uygun gördük.

Kitabımızın bu yeni baskısı, daha önceki sekiz alan araştırmasına ilave edilen beş yeni araştırma ile toplam on üç makaleye ulaşmış bulunmaktadır. Bunların her biri kendi alanında özgün bilimsel çalışmalardır. Kitap olarak yayımlanan M. Naci Kula² ve İbrahim Gürses³in çalışmaları dışında kalanlar tez olarak kalmış ve henüz arşivlerden dışarı çıkma şansını bulamamıştır. Bu bakımdan bu kitaptaki yazılar, ondan fazla bilimsel teze okuyucunun en kısa ve kolay yoldan ulaşmasına imkan tanınması bakımından kayda değerdir.

Din Psikolojisi ve Din Eğitimi ülkemizde henüz yeni yeni gelişmeye çalışan alanlardır. Bu alanlarda Batı'da çok sayıda araştırmalar yapılmakta, teoriler geliştirilmektedir. Ancak bunların tamamına yakınının Hıristiyan ve Yahudi örneklem üzerinde gerçekleştirilmiş olması, kendi ülkemiz gerçeğini ve sorunlarını anlamamızda bunlardan çok sınırlı olarak yararlanmamıza imkan

---

¹ Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yayınları., Ankara 2002.

² Kimlik ve Din, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.

³ Kölelik ve Özgürlük Arasında Din. Arasta Yayınları, Bursa 2001.

sağlamaktadır. Bu yüzden, bazı eksikleri olsa da kendi kültürümüzü ve insanımızı eksen alan araştırmaların, toplumumuzdaki uygulama alanlarına daha çok ışık tutucu olacağını kabul etmek gerekir.

Kitapta makaleleri yer alan genç meslektaşlarımı gayretlerinden dolayı tebrik ediyorum. Yeni yeni çalışmalarla alandaki birikimi çoğaltıp zenginleştireceklerine olan ümidim tamdır. Öyle inanıyorum ki bu tür çalışmaların getirisi, yalnızca bilimsel alana katkı ile sınırlı kalmayacaktır. Ülkemizin dinî / manevî hayatının daha sağlıklı gelişmesine ışık tutucu bakış açısı ve uygulamaya yönelik gerçekçi önerilerle daha bir önem kazanacaktır.

Kitabımızın yeni baskısının DEM yayınları arsında çıkmasını tercihimizin başlıca sebebi, zaman zaman çalışmalarına katıldığımız bu merkezin ülkemizdeki din eğitim-öğretim çalışmalarına çok yönlü ve hasbiyâne katkılarıdır. Bu kitabın hazırlanması ve yayınlanmasında emeği geçen herkese teşekkür ediyor, hayırlı sonuçlar doğurmasını diliyorum.

Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ

10 Ramazan 2005, Bursa

GENÇLİK VE DİN

Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ*

Dünya nüfusunun yaklaşık üçte birini oluşturan gençlerin sorunları hemen her ülkede gündemin ön sıralarını tutmaya devam etmektedir. 60'lı yıllardan itibaren gelişmiş batı toplumlarında, genç gruplar tarafından başlatılan ve yerleşik düzene itiraz ve tepkiyi dile getiren sosyal hareketler, değişik sebepler ve amaçlar izleyerek canlılığını korudu ve dikkatlerin bu kesim üzerine yönelmesinde önemli rol oynadı. 1985 yılı, UNESCO tarafından “**Dünya Gençlik Yılı**” ilan edildi ve geniş katılımlı organizasyonlarla gençlik sorunları birçok ülkede enine boyuna tartışıldı.

Ergenlik dönemi, tabiatı itibariyle sorunlu, bunalımlı bir hayat devresi olarak bilinir ve kabul edilir. Gençlerin yaşadıkları sorunlar yalnızca gelişmiş ülkelere mahsus bir durum olmayıp, çeşitli kültürlerde ve zamanlarda az çok benzerlerine rastlanan, neredeyse evrensel bir olgudur. Bununla birlikte bu sorunların gerek derinliği gerekse yaygınlığı, son yüzyılda çok ileri boyutlara ulaşmış gözükmektedir. İlk olarak Erikson tarafından dile getirildiği şekliyle, günümüz gençleri bir “kimlik bocalaması” ya da “bunalımı” sürecini yaşamaktadırlar. Kendini tanıma ve tanımlama, toplumdaki rolünü ve hayattaki amacını belirleme konusunda gençlerin ciddi sıkıntıları ve

---

* Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

arayışları gözlenmektedir. Bu sorunun yaygınlığı konusunda uzmanlar hemen hemen görüş birliği içerisinde olmakla birlikte, sonuçlarının değerlendirilmesinde kötümserlerin yanında iyimserler de bulunmaktadır. Gençlerin yaşadıkları kimlik bunalımının temelinde, hızla değişen ve gelişen toplum şartları içerisinde birbirine zıt rol beklentileri ve çoklu tercihler karşısında kalmaları ile, sosyal yapıların onlara zorla dayattığı yaptırımların varlığından söz edilmektedir.¹ Günümüzde sosyo-kültürel sistem, gençlerin kendilerini ve dünyayı bir bütün olarak anlama ve anlamlandırmada kurumsal temelli ve kültürel alternatifler sağlamada yetersiz kalmaktadır. Toplumsal ilişkiler, artık bir kimsenin kimliğini kurgulaması için gerekli güvenilir dayanak noktası oluşturamamaktadır. Bu yüzden, sayıları her geçen gün artan ve önde gelen aktörlerinin çoğunlukla gençler olduğu günümüzdeki sosyal hareketler, “kimliği yeniden inşa etme”² girişimleri olarak yorumlanmaktadır.

Modern dünyada “Batı” tipi bir toplumsal yapı ve düzene sahip ülkelerde dinin toplumsal konumu az farkla da olsa birbirine benzerdir. Aydınlanma hareketi ile başlayan süreç “dünyevileşme” (sécularisme) ile son buldu ve dinin toplumdaki fonksiyonları etkisiz hale geldi. Daha önceleri toplumun bütününe hitap eden ortak ve birleştirici bir değer olarak din, modern toplumda gücünü ve etkinliğini yitirdi. Daha çok bireysel vicdanlarda ya da kendi içine kapalı dinî cemaat ve gruplar içerisinde yaşatılan kişisel, özel ve öznel bir yaşama alanı, bir tercih ve tutum konusu haline geldi. Toplumsal desteğin zayıf, bölünmüş veya seyrek olduğu durumlarda, tasdik edilen şey, daha az “objektif gerçek” görünmeye başlar. O artık hakkında farklı görüşlerin olabileceği “öznelleşmiş” bir konu haline

¹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Gençlerin Tutumları, Kültürlerarası Bir Karşılaştırma*, Ankara 1973, s. 17; Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimler Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir 1994, s. 68.

² Hank Johnston ve diğ., *Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler*, Yeni Sosyal Hareketler (çev. Kenan Çayır), İstanbul 1999, s. 139-144.

gelir. Bu yüzden, eski zamanlarda din, hiçbir zaman şüphe edilemeyecek şeyleri kapsayan bilinç düzeylerinde bulunurken, günümüzde, insanların hakkında ayrılığa düşebilecekleri diğer bir çok fikre psikolojik olarak benzer hale gelmiştir.³

Buna göre modernleşmenin sekülerleşmeye neden olduğu, hatta bazı coğrafyalarda bunun daha fazla hissedildiği bir gerçektir. Fakat toplumsal seviyedeki sekülerleşmenin mutlaka bireysel bilinç seviyesinde de gerçekleşmesi gibi bir zorunluluk yoktur. Nitekim, bazı dinî kurumlar birçok toplumda güç ve etkilerini yitirmiş olsalar bile, hem eski hem yeni dinî inanç ve ibadet şekilleri, bazen yeni kurumsal şekillere bazen de aşırı bir dinî ifadeye dönüşerek, fertlerin hayatlarındaki yerlerini korumuşlardır. Dinî inanç ve değerlere hayatlarında birinci derecede önem verip, bunların gereğini yapanların sayısı görece az olsa da dinî kurumlar sosyal ve politik alanda etkin olmaya devam etmişlerdir. Öte yandan, modernleşmenin, sekülerleşme karştı birçok güçlü hareketi doğurduğu da ortadadır. Gerek Hıristiyan gerekse İslam dünyasında gözle görülür bir dinî hareketlilik ve canlanma kendisini kuvvetle hissettirmektedir. Bunun en önemli sebebi; modernizmin, insanların kesin olarak inandıkları şeyleri, tüm eski inançları zedelemesi, onları inanç ve değerlerinden şüpheye düşürmesidir.

Oysa bu şüphe ortamı insanların çoğunun taşıyamayacağı bir yüküdür. Onun için yalnızca dinî bir hareket değil, kesin bilgi vadeden ve inançta bir kesinlik unsuru içeren herhangi bir hareket, artık bugün modernizmin getirdiği bu yüke tepki olarak çağdaş toplumlarda kendisine bir yer bulmaktadır.⁴ Böylece modernleşme ile dindarlığın zıt kutuplar oluşturduğu, dolayısıyla modernleşme arttıkça dindarlaşmanın azalacağı hatta ortadan kalkacağı yönündeki beklenti

³ Peter L. Berger, *Dinî Kurumlar*, Toplum Bilim Yazıları içinde (çev. Adil Çiftçi), İzmir 1999, s. 133-134.

⁴ Peter L. Berger, *Sekülerizmin Gerilemesi*, (çev. Ali Köse), Liberal Düşünce, Bahar 1999, s. 85, 87, 89.

ve tahminler gerçekleşmemiştir. Günümüzde yeniden “kutsala dönüş”ün hayret ve şaşkınlığı yaşanmakta, dünyanın geleceğinde dinlerin önemli bir rol oynayacağına dair düşünce ve yorum üretenlerin sayısında giderek artışlar olmaktadır.

Gençlerin dinî yaşantı ve davranışlarını bilimsel yöntemlerle anlamaya yönelik merak ve ilgi, geçen yüzyılın başlarına kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. O tarihlerde A. B. D. 'li bazı bilim adamları⁵ ilk olarak anket formları hazırlayarak, gençlerin kendi ifadelerinden hareketle, onların yaşadıkları bazı dinî tecrübelerin sistemli bir tasvirini ortaya koymaya çalıştılar. Bu araştırmacıların gençlerde bulduğu, yüksek bir dinî potansiyelle birlikte, dinî kararsızlık, şüphe ve arayış ve buna bağlı olarak dinî değişim ve dönüşümlerin çarpıcı görünümleri oldu. Sonraki araştırmalar da bu yönde bulgu ve sonuçlara ulaştı. Buna göre ergenlik ya da gençlik dönemi dinî uyanış ve bilinçlenme; geleneksel değerlere karşı tenkit, tepki, şüphe ve güvensizlik tutumlarının gelişmesi, yeni dinî arayış ve tercihlere yönelme, geçici ya da uzun süreli dine ilgisizlik ya da dinî bir grup veya cemaat içerisinde kendini bütünüyle dine verme. .. gibi davranış eğilimlerinin varlığını hissettirdiği bir süreç olarak yaşanmaktadır.

Ülkemizde son ikiyüzyılda çok köklü toplumsal ve kültürel değişimler yaşandı. Bütün geleneksel kurum ve yapıları içine alan bu değişim, uyumsuzluk ve çatışmaları da beraberinde getirdi. Değişen toplum düzeni içinde farklı rol beklentileri ve bu değişime paralel biçimde değişime zorlanan gençler ruhsal bir gerilim ortamında kimlik arayışlarını sürdürmek durumunda kalmışlardır. Kendi yaş gereği değer yargıları hızla değişen gencin, içinde yaşadığı toplumun değerlerinin de hızla değişmesi karşısında bunalıp bocalamaması imkansız gözükmektedir. Bu durumun iki farklı yönde gelişmelere yol

---

⁵ Bu bilim adamlarının başında E. D. Starbuck (*The Psychology of Religion*, 1899) ve G. S. Hall (*Adolescence: it's Psychology*, c. I, II, 1904) gelmektedir.

açtığını görüyoruz. Genç insan ya hiçbir değere inanmayan, ideal ve amaçtan yoksun, günübürlük uğraşlar ve maddi zevklerle oyalanan, kendine ve çevresine yabancılaşan bir tip haline gelmekte ya da birtakım dinî ve ideolojik gruplara katılarak “kimlik yitimi” noktasına varan bir bağlanmaya girmektedir. 1980 öncesi yıllarda ülkemizde yaşanan ve gençlerin başını çektiği toplumsal olayların bu temele oturduğu bilinmektedir.

Toplumumuzda kimlik arayışlarının iki yüzyıldan bu yana sürüp gittiği ve bu konudaki tartışmaların da hala canlılığını koruduğu bir gerçektir. Bazılarına göre, geleneksel dinî kimliğin yerine inşa edilmek istenen seküler nitelikli milliyetçi ve ulusal özdeşlik yönelimli kimlikler gençlerimizde artık benliği tanımlayıcı tek ortak değer haline gelmiş⁶, dolayısıyla da dinî inanç ve değerlerin gençlerimizin hayatında fazla bir önemi ve etkisi kalmamıştır. Az da olsa dine bağlılığını sürdürenler ise olumsuz ya da yetersiz bir kimlik ve kişilik gelişimi göstermekte olup, bunlar toplum dışı kalan kimselerdir.

Milliyetçilik ya da ulusal özdeşlik duygusunun dine bir alternatif oluşturamayacağı çok açık bir husustur. Türkiye pratiğinde din ve milliyetçiliğin gençlerin kimlik oluşumunda biri diğerinden bağımsız iki referans olarak değil, birbirini bütünleyici olarak yer aldığını görüyoruz.⁷ Gerçekte dinî inanç ve değerlerin insan hayatındaki yeri ve fonksiyonları, bir başka dinin dışında, başka hiçbir şeyle karşılanamayacak kendine has bir anlam düzeyine sahiptir. Modernizmin, dinî hayatın bazı şekillerini geriletmediği bir gerçek olmakla birlikte, dindarlığın başka şekillerine yol açtığı, hatta modern kültürün imkanlarıyla dinin varlığının giderek güçlenmekte olduğu da söylenebilir. Bu nedenle yukarıda dile getirilen tez, bilimsel kanıtlara dayalı olmaktan çok, bazı temennilerini dile getiren iddiadan

⁶ Bkz. Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Gençlerin Tutumları*, Ankara, 1973, s. 22.

⁷ Bkz. Türk Gençliği 98, *Suskun Kitle Büyüteç Altında*, Konrad Adanauer Vakfı, Ankara 1999, s. 81; Günter Seufert, *Türk Gençleri Arasında Din ve Milliyetçilik: Türkiye ve Avrupa’da Gençlik*, Ankara 2000, s. 78-80.

öteye geçemez. Esasen gençlerin inanç ve değerlerine ilişkin bulguları yorumlarken, gencin dinî, mânevî ve ahlâkî gelişimini, içinde bulunduğu durumun özelliklerini ve çözmeye çalıştığı sorunları kadar, bunun bağlamını oluşturan içinde yetiştiği toplumun tarih ve kültürünü de dikkate alma gereği vardır.

Gençlerin dinî yönelimlerinde, değişen toplumsal şartlara göre bazı değişikliklerin olması kaçınılmazdır. Fakat temelde gençlik ruhu dine çok yakın ve dinle birçok yönden ilgili ve ilişkilidir. Hayatın anlamı, kimliğin tanımı, insanî görev ve sorumlulukların sınırı gibi başta entelektüel konular olmak üzere, duygusal ve sosyal birçok arzuların tatmini, gençlerin dinî güdülenmelerinde etkili rol oynamaktadır. Ülkemizde en büyük belirsizlik ve çelişkilerin halen din alanında yaşandığı da bir gerçektir. Bir yandan dinin kamusal alandaki yeri ve statüsü konusundaki tartışmalar ve bu bağlamda bazı dindar kesimlere yönelik suçlama, dışlama ve baskılar; öte yandan dindarlığın gelenekçi ve yenilikçi şekillerini kabullenmiş bulunan kesimler arasındaki anlaşmazlık ve gerginlikler herkesin gözü önünde yaşanmaktadır. Birbirine zıt dinî anlayış, yorum ve uygulamalarla karşı karşıya kalan gençlerimizin bu durumda aşırı uçlara kayması ya da dinî ilgisizlik ve güvensizlik tutumu geliştirmelerinin önünü almak da kolay gözükmemektedir.

Bütün bunlara rağmen ülkemiz gençlerinin dinî inanç ve değerlere ilgi derecesi her zaman yüksek düzeyde seyretmektedir. Şimdiye kadar bu alanda yapılan araştırmaların sonucu, gençlerimizin “dindar” olduğu yargısını haklı çıkaracak niteliktedir. 1961 yılında ülke çapında lise ve dengi okulları üzerinde yapılan bir araştırma raporu⁸ gençlerin dünyasında dinin, bütün diğer davranış eğilimlerinden daha güçlü bir ilgi ve merak konusu olarak görülmesi bakımından dikkat çekicidir. Şerif Mardin’in altmışlı yılların sonlarında İzmir’de, içlerinde gençlerin de yer aldığı bir işçi

---

⁸ Feriha Baymur, *Lise Ve Dengi Okullara Giden Öğrencilerin Problemleri (Araştırma Raporu)* M. E. B. T. T. Dairesi Test ve Araştırma Bürosu, Ankara 1961, s. 16.